

Марта ЗАМБЖИЦЬКА

Андрей Рубльов і Федор Достоевський. Шлях духовних пошуків

«Справжня мудрість народжується в тиші, а справжня розмова з тиші починається», – ця прегарна фраза може послужити і епіграфом до духовних пошуків людини, і предметом для глибокого філософського та літературного аналізу.

Чимало мудрих і гарних слів про важливість мовчання в молитві та його роль у міжособистісних взаєминах пролунали на лекціях, прочитаних у Київському Літньому Інституті. Отець Дмитро Болгарський казав, серед іншого, що молитва починається тоді, коли людина перестає звертатися до Бога, а починає мовчки чекати на Його голос. Натомість, Олександр Філоненко в дуже цікавому циклі лекцій, які стосуються проблематики духовного аспекту міжособистісних контактів, підкреслив, що справжній духовний зв'язок між людьми може народитися винятково в тиші, а відчуття близькості є досвідом, який годі виразити словами. Близькість іншої людини та велику радість, породжену відчуттям цієї близькості, можна пережити винятково в мовчанні.

Мовчання часто фігурує в літературі та мистецтві, де становить один із етапів у процесі духовного відродження героя. Обітниця мовчання, або так зване «оніміння», є естетичною фігурою, яка символізує відмову від попереднього життя і пошук нових істин і цінностей. Зазвичай вона означає перехід від життя несвідомого та наївного до істинного пізнання і погодження зі світом. Духовний шлях, який провадить до здобуття істинної мудрості, в мистецькому виразі представляють сповненими болю і страждань духовними мандрами – адже, за словами Льва Шестова: «Мабуть, немає іншого шляху до істини, як крізь каторгу, підземелля, підпілля» [Szestow 2000, s. 17]. Аналіз саме такого духовного шляху, який провадить крізь страждання до мудрості й пізнання, є темою цього есе.

Шлях крізь «підпілля» і «каторгу» є наскрізною темою, яка пронизує усю творчість Федора Достоевського, про цей шлях також прекрас-

но оповів Андрей Тарковський у фільмі про духовні й творчі мандри іконописця XV століття Андрея Рубльова. Досвід розпачу було у фільмі показано як ціну, яку слід заплатити за духовне відродження та мистецький розвиток. Біль, якого зазнає герой і який схиляє його до прийняття обітничі мовчання, є умовою знайдення мудрості та пізнання таємниці істинного мистецтва, адже мистецтво, яке не проростає із страждання, є мертвим, у ньому відсутня боротьба й надія, в ньому немає нічого, окрім суто естетичних цінностей. Як пише Андрей Тарковський, «істинна краса неначе із зерна виростає з трагізму й нещастя» [Tarkowski 1989 s. 208].

Духовна подорож завжди починається з перелому, який відбувається всупереч волі героя. Андрей Рубльов покидає Троїцько-Сергієвську Лавру молодим ченцем, який не знає справжнього життя, його переповнюють ідеали любові та братерства, які навіть найменшою мірою не відповідають реаліям Росії XV століття. Він іде з монастиря неохоче, можна припустити, що він наважився на такий крок за порадою старших товаришів – Данила Чорного і Кирила. Він іде у незнаний світ, передчуваючи, що там на нього очікує чимало болю і страждань. Подібним чином виглядає ситуація Альоші Карамазова, юного ченця, котрий переймає духовну науку від поважного старця Зосими. Альоша, як і Рубльов, сповнений ідеалістичної віри в ідеали любові та добра, які цілковито розминаються із дійсністю, змальованою у «Братах Карамазових». Альоша виглядає зовсім непристосованим до життя за стінами монастиря, він по-дитячому довірливий, наївний, справляє таке враження, наче не помічає доколишніх жахів. Юний Карамазов мріє про чернече життя, але змушений покинути монастир. Провіщенням його мандрівки є слова старця Зосими, які звучать, наче пророцтво: «Покинеш ці мурі і в світі житимеш [...] численних матимеш супротивників [...] чимало лих завдасть тобі життя» [Dostojevski 1993, s. 319].

Мандрівка у світ є згодою на відмову від попереднього життя, яка передбачає ризик конфронтації із невідомим. Світ постає як незнаний і небезпечний простір, який загрожує вірі в будь-які ідеали. Одна річ – знання про те, що існує десь далеко поза межами нашої дійсності страждання, а зовсім інша – безпосередній досвід того страждання, пізнання його в усій його істинності. Такий досвід ґрунтовно міняє людину, руйнує попередню віру. Він спіткав Андрея Рубльова, котрий пішов у світ молодим і сповненим надій, проте незабаром переконав-

ся, що навколишній світ не відповідає нічому, у що йому хотілося б вірити. Чим більше він бачив, тим тендітнішою і непевною ставала його віра, почали з'являтися запитання, які ніколи раніше не спадали йому на гадку, які колись, на «тому світі» він розцінив би гріховними. Питання про Бога. Про те, як примирити віру в Бога із жорстокістю світу. Про те, ким є Бог, і чому Він допускає такий світ.

Подібні запитання, які з'являються у сні Дмитра, є провісником духовної переміни старшого з братів Карамазових. Шлях Дмитра починається від усвідомлення, що в світі існує несправедливість і страждання, він проліг у напрямку, протилежному до шляху Рубльова і Альоші, проте його сенс зводиться так само до відродження через страждання. Дмитро жив у світі та використовував його як тільки міг. Звинувачення у батьковбивстві, арешт і, найголовніше, сон про нещастя знаменують перелом, який змушує Дмитра відвернутися від світу і прийняти долю «підпільної людини», каторжника, котрий страждає за інших.

Уві сні Дмитро бачить згарище і виснажених людей, жінок із почорнілими обличчями, які стоять при дорозі, та дитину, що плаче від голоду; вражений Митя заходиться розпитувати: «... чому це стоять погорілі матері, чому люди бідні, чому бідує дитя, чому голий степ, чому вони не обіймаються, не цілуються [...], чому вони так почорніли від біди чорної, чому не нагодують дитяти?» [Dostojewski 1993, s. 195].

На ці запитання відповіді немає. У будь-якому разі, не на цьому світі. Такі питання є початком нової, істинної віри. Дмитро в розмові з Альошею каже про своє відродження: «... Я в собі у ці два останні місяці нову людину відчув, воскресла в мені нова людина! [...] Можна відродити і воскресити в цій каторжній людині омертвіле серце [...]. Навіщо мені тоді приснилося „дитя“ в таку мить? [...] Це пророцтво мені було в ту мить. За „дитя“ і піду [...]. За всіх і піду, тому що мусить же хтось і за всіх піти» [Dostojewski 1993, s. 284]. Дмитро приймає долю каторжника, але це щойно початок найважчого шляху. Чи його нова віра витримає випробування стражданням?

Інакше виглядає історія Рубльова. Питання, які постали перед ним, поклали край попередній вірі. Герой намагається знайти надію, шукає у світі бодай слабкого проблиску власного ідеалу краси й добра, проте віра його безповоротно зникає, він не знаходить відповідей, не знаходить нічого, що могло би її врятувати.

«Долаючи наступні межі страждання [...] Андрей втратив віру в суперечну із дійсністю ідею добра» [Tarkowski 1991, s. 65]. Рубльов втрачає віру в добро і сенс, втрачає, отож, усе, нічого не отримуючи натомість, пізнання світу не стає основою для нової віри. Герой перебуває у цілковитій пустці, здається, що він перестав жити. Символом його духовної смерті є обітниця мовчання, відтоді Рубльов нагадує духа, який тиняється світом.

Андрей Тарковський у своїй книжці «Комплексу Толстого» називає обітницю Рубльова гріховними, адже вони означають згоду на відкинення віри та надії, згоду на смерть душі. Втім, ці обітниця є водночас умовою майбутнього відродження – адже не можна відродитися, не померши, або, як каже Лев Шестов: «Щоби змогти узріти світло надії, слід [...] оселитися у бездомній пустелі безнадії. Слід упасти на саме дно безодні, щоби в непроникній темряві [...] очікувати на ласку надії» [Szestow 2000, s. 17].

Досвід болю й розпачу є початком нового народження людини. Розпач є межею між старим і прийдешнім життям, як і будь-який інший межовий момент, він таїть у собі чимало небезпек, є обітницею воскресіння, але може також означати остаточне падіння людини. Здавалося б, що Рубльов уже більше не повернеться до життя, але десь у глибині його душі, в цілковитій тиші тривав процес, якого він сам іще не тямив, – процес поступового пробудження, відродження віри і примирення зі світом. У фільмі цей процес символічно показаний у сценах відливання дзвону. Великий дзвін-ідея, який вирішив утілити в життя малий Бориска, начебто не має шансів на успіх. Дзвін постає завдяки непохитній вірі та запалові Бориски. Водночас із відливанням дзвону відроджується віра Рубльова, перший його звук означає вихід героя із темряви, повернення до життя, Рубльов уже може відмовитися від обітниця мовчання, адже у тиші, яка його виповнювала, він почув голос Бога, що дозволило йому знову повірити в існування добра й любові.

Рубльов повернувся до ідеалів, у які вірив і які відкинув як фальшиві. Він знову увірував у існування добра й краси, проте то не була віра, схожа на попередню, наївну та невинну віру недосвідченого юнака, але глибока довіра, яка народилася із болючого досвіду, внутрішньої боротьби й пошуків гармонії у світі, далекому від ідеалу. Рубльов знайшов істинного Бога серед образів страждання. Така віра становить

синтез досвіду й первісної невинності. Тут виникає аналогія з певним індіанським міфом, у якому йдеться про повторне народження героя як дитини із сивим волоссям. Такою дитиною віродився Рубльов, а доказом цього є його малярство, представлене в останній сцені фільму, яку Тарковський описує так: «Одна за одною перед ним з'являються ікони та фрески – прозорі й суворі, делікатні й потужні водночас... і переплітаючись із ними, прояснюючи [...] шлях від задумів Андрея до їх втілення, пульсує на рівні зі світом видимим світ звуків і музика природи, яку чув Андрей у миті, коли народжувалися в ньому шляхетні та пресвітлі образи. Триумф лінії, шляхетності, барв, народжений стражданням [...]» [Tarkowski 1991, s.184].

БІБЛІОГРАФІЯ

- Dostojewski F. 1993, Bracia Karamazow, Londyn.
- Szeszow L. 2000, Dostojewski i Nietzsche. Filozofia tragedii, Warszawa.
- Tarkowski A. 1989, Komplex Tolstoja, Warszawa.
- Tarkowski A. Rublow, Nowela w obrazach, Warszawa.
- Перекладено за рукописом: Zambrzycka Marta. Andrej Rublow i Fiodor Dostojewski. Droga duchowych poszukiwan

Переклав Андрій Павлишин